

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ: ЛЕГЕНДИ ТА ІСТОРИЧНА ДІЙСНІСТЬ

Рецензія на кн. С.Б.Хведченя

Ілля Муромець – святий богатир.

– К.: Географіка, 2005. – 242 с.

На початку 2005 р. побачила світ нова книга Сергія Хведчені «Ілля Муромець – святий богатир». Це восьма книга С.Б.Хведчені, присвячена Києво-Печерській лаврі, її святим і святиням, написана в рік 50-річного ювілею автора. Оскільки в цій монографічній праці розглянуті питання, важливі для православ'я, на дану книгу було отримано благословення митрополита Київського і всієї України Володимира. Наприкінці 2005 р. Українська Православна Церква «на увагу до церковних заслуг» С.Б.Хведчені нагородила його орденом Преподобного Агапіта Печерського.

У Близьких печерах Києво-Печерської лаври протягом багатьох сторіч дбайливо зберігаються нетлінні моці преподобного Іллі з граду Мурома. Всі, хто побував тут, замислюються: невже це знаменитий билинний богатир Ілля Муромець? Не дивлячись на те, що Ілля Муромець – найголовніший герой богатирського епосу і йому присвячено велику кількість науково-популярних статей, його образ, як і раніше, оповитий щільною завісою таємниць і загадок. Ім'я богатиря дотепер не знайдено в літописах. Не відоме точне місце його народження, часовий інтервал життя і звичаг, час канонізації преподобного Іллі. До сьогодні не написано канонічне життя святого Іллі Муромця. На всі ці й багато інших питань можна знайти відповіді в рецензованій книзі. Для її написання використовувалися невідомі раніше історичні документи і сенсаційні результати сучасних наукових досліджень.

Ілля Муромець – найулюбленіший народний герой, центральна фігура богатирського епосу. Про нього складена найбільша кількість билин. За свої ратні звитяги на терені захисту православної віри й рідної землі Ілля Муромець був зарахований до лику святих і похований в печерах Києво-Печерської лаври. Протягом майже тисячолітньої історії існування Печерської обителі в її катакомбах були поховані нетлінні тіла багатьох видатних людей часів Київської Русі, в реальності існування яких ніхто не сумнівається – це літописець Нестор, лікар Агапіт, іконописець Аліпій та інші. Чому ж стільки питань виникало при вивченні реальності образу Муромця? Чому деякі дослідники дотепер скептично відносяться до історичних реалій, заперечують факти і саму можливість існування прототипу билинного богатиря? Багато сучасних дослідників билин стверджують, що образ Іллі – плід штучного узагальнення сподівань народу, його ідеалів. Вони намагаються довести, що історизм билин особливий, не заснований на конкретних історичних фактах. Головний аргумент учених-песимістів – відсутність імені Іллі Муромця в давньоруських літописах. Дотепер вважається, що на літописних сторінках це ім'я не зафіксовано. Разом з тим, відомо, що далеко не всі факти вітчизняної історії знайшли в них своє віддзеркалення. Набагато менше вчених відстоюють діаметрально протилежну точку зору. Їх праці, в основному, відносяться до середини ХІХ ст.

Автор монографії поставив перед собою завдання на основі великого фактичного матеріалу (історико-документального і билинного) відновити історичний портрет богатиря Іллі Муромця на тлі подій ХІ–ХІІ ст. Це належало зробити на основі глибокого аналізу билинних сюжетів й історичних реалій, не прив'язуючись до простого збігу билинних і літописних імен. Необхідно було систематизувати матеріал, що накопичився за довгі роки, дати свою оцінку попереднім історичним дослідженням на цьому терені. Адже історія знає безліч спроб зв'язати ім'я билинного богатиря з різними історичними особами, прив'язати билинні сюжети до певних історичних подій. Проте при цьому виникало стільки нерозв'язних питань, що надалі практич-

но всі учені полишали цю тему. Забігаючи наперед, слід сказати, що С.Б.Хведченя вдало вирішив посталу перед ним проблему.

Зміст рецензованої книги розподілений на 55 параграфів, які об'єднані у шість великих глав. Наприкінці книги подано список літератури, хронологію подій і топографічний план Ближніх лаврських печер. Монографія добре ілюстрована, в ній наведено понад 30 фотографій, гравюр і малюнків. Книгу відкриває кольорова серія іконографічних зображень преподобного Іллі Муромця, яку автор зібрав завдяки своїм пошукам під час особистих поїорожєй до різних православних монастирїв України і Росії.

Інформативну базу даних книги склали матеріали, які С.Б.Хведченя збирав протягом майже десяти років. До вирішення численних завдань автором були додатково залучені фахівці найрізноманітніших галузей науки і техніки. Активну участь у підготовці монографії брали науковці Інституту історії України НАН України Д.В.Тоїчкін і В.О.Перкун, спеціалісти Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника В.М.Колпакова, Р.І.Качан і Є.П.Кабанець, співробітники Муромського історичного музею О.А.Сухова і О.В.Лодигіна, фахівці Київського медичного університету І.А.Концевич і Б.В.Михайличенко, головний спеціаліст Центру ідентифікаційної експертизи Росії С.О.Нікітін та чимало інших.

Книгу відкриває огляд літератури з даного питання, особливо ретельно розглянуті монографічні твори середини ХІХ ст. про історичність билинного епосу та реального існування його головних дійових осіб. Слово «билина» було взято дослідниками на початку ХІХ ст. з «Слова о полку Ігоревім»: «Начаті ж ці пісні по билинах цього часу, а не по задуму Боянову». Терміном «билина» хотіли підкреслити достовірність історичного змісту давньоруських епічних пісень. В народі всі епічні пісні називалися «старинами», а «билинами» – тільки оповіді про богатирів князя Володимира, й насамперед про Іллю Муромця. Вони оспівували народні ідеали справедливості і славетних захисників рідної землі. Епос був не тільки історичною пам'яттю народу, але і осередком героїчних традицій, ідеалів добра. З часом

наука стала іменувати билинний епос героїчним, оскільки він оспівував діяння народних героїв-богатирів. До числа найдавніших записів билин відносять «Повість про князя Володимира київського і про богатирів київських». Вважають, що ця повість була складена в XVII ст.

Про реальність образів билинних богатирів знали з давніх-давен. У першому виданні «Древних российских стихотворений» (1808) М.Грамматін писав, що богатирі Ілля, Добриня і князь Володимир «особи, про яких в Історії згадується». Було також визначено, що зміст билин вироблявся протягом X–XII ст., батьківщиною їх була Київська Русь, а початковий богатирський епос склався безпосередньо в середовищі князівської дружини. М.П.Дашкевич стверджував: «Зерно всякого епосу – історичні оповіді. Якщо не всі, то велика частина билин, виникли безпосередньо під свіжим враженням відомих подій». Іллю Муромця він вважав особою історичною і першим висловив думку щодо його походження не з російського міста Муром (сучасна Володимирська область Росії), а з українського міста Моревська (сучасна Чернігівська область України).

У розділі «Билинна Іліада» С.Б.Хведченя зробив короткий огляд билинних сюжетів, пов'язаних з богатирем Іллею Муромцем. Тут знайшли своє відображення билини про перший подвиг славетного витязя, звільнення торгових шляхів від розбійників і захист міста Чернігова від татарської сили. Автор не обійшов увагою билини про бунт богатиря проти великого київського князя, адже існує думка, що саме через постійні сварки з князем ім'я богатиря було назавжди викреслено з давньоруських літописів. Основні звитяги билинний богатир Ілля здійснив на теренах Київської землі, саме її, а не князя з боярами, він боронив від чужинців-загарбників. Ці подвиги святоруського богатиря віддзеркалилися у билинах про Калина-царя та Ідолище погане. Знайшли своє місце в билинах загибель Іллі Муромця і його поховання в київських печерах. Здавна народ пов'язував билинного богатиря із однойменним печерським святим.

Наступний розділ книги розповідає про історичні свідoctва щодо святого богатиря Іллі Муромця. С.Б.Хведченя ретельно

зібрав всі наявні посилання середньовічної літератури про цю непересічну особистість: давньогерманські саги, польські документи, спогади західноєвропейських мандрівників і російських палігримів. Okремо виділені свідоцтва, запозичені з давньої церковної літератури, зокрема «Тератургими» А.Кальнофойського 1638 р. Автор наводить великі цитати на мові оригіналу (латина, давньопольська, німецька) з подальшим детальним їх перекладом і докладними коментарями.

Автор зібрав всі старовинні картографічні матеріали, на яких зображено поховання преподобного Іллі Муромця, починаючи з 1638 р., а також стародавні гравюри, серед яких унікальна, раритетна гравюра до «Києво-Печерського патерика» 1661 р. видання.

Наступним етапом дослідження став аналіз можливого місця народження билинного богатиря. На думку автора, право називатися батьківщиною святоруського богатиря оспорюють два міста: російський Муром і український Моровськ. С.Б.Хведченя неодноразово відвідував обидва міста, зустрічався з місцевими краєзнавцями, співробітниками музеїв і навіть можливими нащадками преподобного богатиря. Ці матеріали лягли в основу розділу про місце народження Іллі Муромця (Муром, Моровськ, Моравія).

Цікавою, на наш погляд, видається авторська розвідка про можливих нащадків «старого козака» Іллі Муромця серед українських козаків. Цьому питанню присвячено розділ «Ілля Муромець – пращур українських козаків». У наступному розділі розглянуто питання канонізації преподобного Іллі, тут також подані всі наявні акафісти цьому святому.

Безумовно сенсаційними є останні розділи книги, в яких наведені результати сучасних наукових досліджень святих мощей Іллі Муромця, що зберігаються в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. С.Б.Хведченя вперше навів висновки фахівців, які проводили ці дослідження в 1990 р. Аби найбільш повно розкрити зміст цих висновків, автор безпосередньо звернувся до людей, що їх проводили. Результати рентгенологічних, антропометричних і біохімічних досліджень дозволи впритул на-

близитися до розгадки таємниці преподобного богатира, визначити рік його поховання, зріст, вік, хвороби і таке інше. Але найголовніше – це те, що були цілком підтверджені відомості з стародавньої церковної літератури, а дослідження поранень на тілі богатира дозволили автору монографії відтворити останній подвиг святого захисника України-Русі.

Остаточним результатом авторського дослідження стало відтворення біографії святого богатира Іллі Муромця. Крім того, автор віднайшов в Москві втрачений скульптурний портрет преподобного Іллі, що мав стати апогеєм наукових досліджень 1990 р.

Рецензована книга є вдалим поєднанням суто наукової проблематики з науково-популярним викладенням матеріалу. Саме тому вона стане в нагоді історикам, краєзнавцям і всім, хто цікавиться далеким історичним минулим рідної України. Залишається тільки привітати автора з успішним завершенням теми, виданням цікавої книги і побажати подальшої плідної праці на цій ниві.

